

شوری

و جایگاه آن در قانون گذاری اسلامی

مؤلف: جمیل تبراک

www.ketab.ir

سرشناسه: تہوراک، جمیل، ۱۳۵۵ * عنوان و نام پدیدآور: شوری
و جایگاه آن در قانون‌گذاری اسلامی / مولف جمیل تہوراک. *
مشخصات نشر: سنندج: زانست، ۱۳۹۴. * مشخصات ظاہری:
۳۲۰ ص. * شابک: ۱-۲۱-۷۱۲۲-۶۰۰-۹۷۸ * وضعیت فهرست
نویسی: فیپا * یادداشت: کتابنامه: ص. ۲۸۹ - ۳۰۳؛ همچنین به
صورت زیرنویس. * موضوع: مشاوره -- جنبہ‌های مذہبی -- اسلام
* موضوع: مشاوره -- جنبہ‌های مذہبی * موضوع: شوراہای
اسلامی -- ایران * رده بندی کنگرہ: ۱۳۹۴ ج۲/ت۲/BP۲۳۰ *
رده بندی دیویی: ۲۹۷/۴۸۳ * شمارہ کتابشناسی ملی: ۴۱۵۱۸۶۵

انتشارات زانست

شوری و - گاہ آن در قانون‌گذاری اسلامی

رہف: جمیل تہوراک

صفحہ آراء: امیر نحوی

ناشر: زانست

نوبت چاپ: اول، زمستان ۱۳۹۴

تیراژ: ۱۰۰۰

قیمت: ۱۵۰۰۰ تومان

شابک: ۱-۲۱-۷۱۲۲-۶۰۰-۹۷۸

آدرس: سنندج پاساژ عزتی انتشارات زانست

تلفن: ۰۸۷-۳۳۱۵۴۰۷۰

فهرست

صفحه	عنوان
۱۵	مقدمه
۲۳	بخش اول: جایگاه سیاسی - حقوقی شوری در قرآن و سنت
۲۴	مقدمه
۲۵	فصل اول: مبانی مفاهیم و پیشینه شوری
۲۵	مبحث اول: تبیین مفاهیم شوری
۲۵	الف: معنی لغوی شوری
۳۰	ب: معنی اصطلاحی شوری
۳۷	ج: رابطه شوری و مشورت
۳۸	مبحث دوم: اهمیت و ضرورت شوری در اسلام
۴۱	مبحث سوم: بررسی تاریخی مسئله شوری
۴۵	فصل دوم: جایگاه شوری در قرآن و سنت
۴۵	طرح موضوع
۴۹	مبحث اول: جایگاه شوری در قرآن
۵۰	بند اول: بررسی آیه «وَأمرهم شوری بینهم»
۵۲	الف: سبب نزول آیه
۵۳	ب: مفهوم امر در آیه
۵۷	ج: مباحث عمومی سوره شوری

- بند دوم: بررسی آیه «و شاورهم فی الأمر» و مسایل اجتماعی مسلمانان ۵۹
- الف: مفهوم «امر» در آیه ۶۵
- ب: مفاد امر «شاورهم» ۶۹
- ج: مخاطب آیه شریفه ۷۲
- د: مفهوم عزمّت در آیه ۷۳
- هـ: استدلال محمد عبده به حجیت شوری ۷۶
- ز: درسی‌هایی از سوره آل عمران ۷۸
- ح: نتایج بدست آمده از آیات شوری ۷۹
- بند سوم: آیت دیگر درباره جایگاه شوری در قرآن ۸۰
- اول: مشورت با پدر و جین در مورد از شیر گرفتن کودک ۸۰
- دوم: مشورت با ابراهیم (ع) فرزندش اسماعیل (ع) ۸۱
- سوم: مشاوره ملک سبأ با قوم خود ۸۲
- چهارم: مشورت بزرگان فرعون در مورد موسی (ع) قبل از نبوت ۸۲
- پنجم: مشاوره فرعون با قوم خود در بطاعت موسی (ع) ۸۳
- ششم: مشاوره گروهی از قوم ثمود علیه صالح (ع) ۸۴
- هفتم: مشاوره برادران یوسف (ع) ۸۴
- مبحث دوم: جایگاه شوری در سنت ۸۵
- گفتار اول: شوری و مشورت در حدیث ۸۶
- گفتار دوم: شوری در سیره و حیات رسول خدا ۸۹
- الف) در امور نظامی و سیاسی ۹۰

- ۱- جنگ بدر کبری ۹۰
- ۲- اسرای بدر ۹۲
- ۳- جنگ أحد ۹۳
- ۴- جنگ خندق یا احزاب ۹۴
- ۵- جنگ خیبر ۹۴
- ۶- صلح حدیبیه ۹۵
- ۷- مشورت برای اذان ۹۶
- ب) در امور اداری ۹۶
- ج) در امور قضایی ۹۸
- گفتار سوم: شوری و مشورت در عصر خلفای راشدین رضی الله عنهم ۱۰۰
- الف: شوری (مشورت) در عهد ابوبکر بن ابی قحافه رضی الله عنه ۱۰۰
- ۱- انتخاب ابوبکر رضی الله عنه ۱۰۱
- ۲- شوری و مشورت در جنگ روم ۱۰۳
- ۳- مشاوره در جمع‌آوری اذان ۱۰۴
- ۴- مشاوره با اصحاب در مورد میراث جدم ۱۰۵
- ب: شوری و مشورت در عهد عمر بن خطاب رضی الله عنه ۱۰۶
- ج: شوری و مشورت در عهد عثمان بن عفان رضی الله عنه ۱۰۸
- د: شوری و مشورت در عهد علی بن ابی طالب رضی الله عنه ۱۰۹
- گفتار چهارم: شوری و مشورت در سیره و کلام اهل بیت علیهم السلام ۱۱۰
- مبحث سوم: حکم شوری ۱۱۵
- الف: نظریه وجوب و الزامی بودن شوری ۱۱۶
- احتجاج قائلین به وجوب شوری ۱۲۳

- ب: نظریه استحباب و غیرالزامی بودن شوری ۱۲۴
- دلایل قائلین به استحباب شوری ۱۲۹
- ج: نظریه ثالث ۱۳۰
- د: نظر راجح ۱۳۰
- نتیجه‌گیری ۱۳۱
- بخش دوم: اهل شوری (اهل حلّ و عقد)، و جایگاه شوری در قانون‌گذاری در حکومت اسلامی ۱۳۳
- طرح موضوع ۱۳۴
- فصل اول: اهل شوری (اهل حلّ و عقد) ۱۳۵
- مقدمه ۱۳۵
- مبحث اول: بررسی آیه «أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ» ۱۳۶
- بند اول: مفهوم اولی الامر ۱۳۸
- اول: سبب نزول آیه «أَطِيعُوا اللَّهَ» ۱۳۹
- دوم: تکرار لفظ اطیعوا ۱۳۹
- سوم: اولی الامر و منزلت شان ۱۴۰
- چهارم: اولی الامر چه کسانی اند؟ ۱۴۱
- بند دوم: بیان دیدگاه‌ها در مورد «اولی الامر» ۱۴۲
- اول: دیدگاه مفسرین در مورد اولی الامر ۱۴۲
- دوم: نظرات مفسرین اهل سنت در مورد «اولی الامر» ۱۴۵
- سوم: نظرات مفسرین شیعه در مورد اولی الامر ۱۵۱
- چهارم: مناقشه میان فخر رازی و علمای شیعه در مورد «اولی

- الامر» ۱۵۳
- الف: مفهوم عصمت ۱۵۵
- ب: نظر شیعه راجع به عصمت ۱۵۷
- بند سوّم: نظر علمای معاصر در مورد اولی الامر ۱۵۹
- اول: نزاع میان چه کسانی اتفاق می افتد؟ (مخاطب تنازعتم...)
- ۱۶۱
- دوّم: اهل استنباط چه کسانی اند؟ ۱۶۴
- سوّم: سررأجح یا نتیجه گیری ۱۶۸
- بند چهارم: اصل حلّ و عقد یا اهل شوری ۱۷۰
- اول: اهل شوری در عصر حاضر ۱۷۶
- دوّم: شروط اهل شوری ۱۸۱
- الف: صفات ثبوتی اهل شوری ۱۸۲
- ۱- اسلام ۱۸۲
- الف: عضویت فرد غیر مسلمان در مجلس شوری ۱۸۳
- ب: عضویت زن در مجلس شوری ۱۸۴
- ۲- علم ۱۸۷
- ۳- آگاهی به اهداف و مصالح قانون گذاری ۱۸۸
- ۴- عدالت ۱۸۹
- ۵- سایر شروط ۱۸۹
- ب: صفات سلبی اهل شوری ۱۹۰
- سوّم: انتخاب اعضای مجلس شوری ۱۹۱
- الف: تحدید اعضای مجلس شوری ۱۹۲

- ب: تحدید زمان عضویت در شوری ۱۹۳
- مبحث دوم: شوری و اجماع ۱۹۳
- نتیجه‌گیری ۱۹۹
- فصل دوم: جایگاه شوری در قانون‌گذاری در حکومت اسلامی ۲۰۳
- مقدمه ۲۰۳
- مبحث اول: مجلس قانون‌گذاری ۲۰۴
- گفتار اول: مفاهیم مربوط به قانون ۲۰۴
- مبحث اول: بررسی چند اصطلاح ۲۰۵
- الف: شریعت ۲۰۵
- ب: فقه ۲۰۶
- ج: قانون ۲۰۷
- بند دوم: رابطه شریعت و فقه و قانون ۲۰۹
- گفتار دوم: احکام و سوابق تشریحی ۲۱۰
- اول: قوانین ثابت ۲۱۱
- دوم: قوانین متغیر ۲۱۴
- الف: منطقه الفراغ یا موارد سکوت قانون «ما لا نص فیہ» ۲۱۶
- ۱- موافقان سکوت قانون ۲۱۷
- ۲- مخالفان سکوت قانون ۲۱۸
- ب: دیدگاه سید محمد باقر صدر در باره منطقه الفراغ و قانون‌گذاری شوری ۲۱۸
- ج: فلسفه فراغ قانونی ۲۲۱

- گفتار سوم: جایگاه شوری در قانون گذاری ۲۲۲
- بند اول: دلایل نقش شوری در قانون گذاری ۲۲۷
- بند دوم: نظرات اندیشمندان در مورد جایگاه شوری در
قانون گذاری ۲۳۰
- بند سوم: مذاهب فقهی و مسئله شوری ۲۳۳
- گفتار چهارم: زمینه‌های قانون گذاری (با موضوع شوری)
..... ۲۳۴
- بند اول: قانون گذاری در عصر رسالت ۲۳۵
- بند دوم: انون گذاری بعد از رسول خدا ﷺ ۲۳۹
- مبحث دوم: نظام شوری در اسلام ۲۴۴
- مبحث سوم: الزام و بردن نتایج شوری ۲۴۷
- شوری و رأی اکثریت ۲۴۹
- مبحث چهارم: شوری در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران ۲۵۳
- نتیجه گیری ۲۵۷
- فهرست منابع و مآخذ ۲۶۱

مقدمه

اصول شوری: تضمین کننده حقوقی است که انسان بر اساس اصل «خلافیت بر روی زمین» داراست. شوری مشارکت فکری و سیاسی فرد در جامعه، به دلیل حقوق مشارکت در زندگی بر روی زمین است و تضمینی برای برخورداری فرد از حقوق اساسی به حساب می آید. اصل شوری در قرآن بالاترین ارگان تشکیلاتی جامعه، پایه های اجتماع را در بر می گیرد و تمامی نهادهای اجتماعی به تدریج ترغیب می شوند. ۱- خطاب به خانواده: ﴿... فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِّنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا...﴾ [بقره/۲۳۳] ۲- خطاب به عموم مسلمین: ﴿وَالَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ...﴾ [انوری/۳۸] منظور از «امر» تمام اموری است که در صحنه های اجتماعی مسلمانان به وجود می آید و نصی در باره آن ها نرسیده است. ۳- خطاب به بزرگترین رهبر عالم بشریت: ﴿فَبِمَا رَحْمَةٍ مِّنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ... وَشَاوَرَهُمْ فِي الْأُمْرِ...﴾ [آل عمران/۱۵۹].

شوری از ریشه دارترین اصول عرفی و مقررات سنتی و از بارزترین شیوه های عقلایی در زندگی جمعی است. قدیم ترین شیوه های مدیریت و زندگی اجتماعی انسان ها نمودهایی از نظام شورایی را به همراه دارد؛

حتی مستبدترین حکومت‌ها سعی بر آن داشته‌اند که با استفاده از شوری، از یک سو مردم را قانع و وادار به سکوت نمایند و از سوی دیگر، از حجم اشتباهات مبتنی بر خودکامگی‌ها و خودمحوری‌ها بکاهند.

اصل شوری از مبانی مسلم اصول اسلامی است. قرآن در چندین آیه به روشنی از آن یاد کرده است. افزون بر آن نام‌گذاری سوره‌ای در قرآن به نام شوری از اهمیت ویژه آن حکایت دارد. احادیثی نیز از رسول گران‌قدر اسلام در این باره نقل شده است. آن حضرت نه تنها با دیگران به مشورت می‌نشسته و گاه نظر آنان را ترجیح می‌داده که در حوادث گوناگون نیز به مشورت با اصحاب تأکید می‌کرده است. پیامبر ﷺ در باره اصل جنگ بدر و در باره این که چه محلی را برای استقرار لشکر برگزینند با اصحاب مشورت کرد. در جنگ احد نیز درباره این که در مدینه بمانند و یا در صحرا با دشمن روبه‌رو شوند با اصحاب مشورت کرد و با این که نظر آن حضرت بر ماندن در مدینه و دفاع بود و ای چون بیشتر مسلمانان خواستار درگیر شدن با دشمن در بیرون از مدینه بودند رسول گرامی اسلام نیز از آنان پیروی کرد. در جنگ خندق نیز در مدینه با اصحاب مشورت کرد و رأی آنان را بر رأی خود ترجیح می‌داد.

آیین اسلام، تشریح و حکم را به زمان مناسب آن موکول می‌کند و شرایط آمادگی جامعه را مد نظر قرار می‌دهد. و سعی بلیغ دارد که در تشریح احکام بر آمادگی جامعه پیش‌دستی نکند، چه در صورتی که اگر جامعه امکان ارتقا و تحمل احکام را نداشته باشد در برابر تکلیف شاق قرار می‌گیرد، زیرا نداشتن امکانات به او اجازه همگام شدن با احکام را نمی‌دهد. بنابراین صدور احکام باید با شرایط جامعه همگام باشد. و پیامبر اکرم ﷺ در عمل، تشریح تدریجی و قدم‌به‌قدم احکام را

رعایت می فرمود و هرگز جامعه را یک باره و ناگهانی با انبوهی از قوانین و احکام مواجه نمود، و این شیوه رسالت‌های الهی یعنی تدرج در احکام را ملحوظ داشته است، چرا که رسالت‌های الهی در صدد آفرینش جهانی نو است که در ارتقاء آن رعایت گام به گام باید کرد.

اسلام یگانه رسالت الهی است که همه منافع مادی و معنوی امت را در قوانین والای خود گرد آورده است و قانون‌گذار افزون بر آشنایی کامل با روح کلی قانون و وقوف بر تحولات جامعه اسلامی باید از روحیه ویژه‌ای برخوردار باشد که بتواند تا اعماق جان انسان نفوذ کند.

خداوند پیش از برودن قوانین خود را با شیوه گام به گام و البته متناسب با اقتضانات و تحولات جامعه بشری، به مردم واگذار نموده است. شاید سرآغاز راه شوری از آنجایی که دل‌نشین میان پروردگار و فرشتگان پیرامون استخلاف آدم نشأت گرفته شد آنجا که می فرماید: ﴿وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً...﴾ [بقره/۳۰]

در آثار اندیشمندان و نویسندگان آهن ستم، عادتاً شوری در دو ساحت نظام‌سازی و تصمیم‌سازی مورد توجه قرار گرفته است، اما در آثار پژوهشی اندیشمندان و نویسندگان شیعی، به دلیل تفاوت‌های عمده‌تری عمده‌تاً در ساحت تصمیم‌سازی در زندگی سیاسی - اجتماعی مطرح شده است. بر این اساس وجه اشتراک شوری در آثار اندیشمندان مسلمان این است که می‌توان «شوری» را به عنوان سازوکار تصمیم‌سازی در نظام سیاسی دانست. شوری در اسلام مفهومی گسترده دارد که جوانب مختلف زندگی را در کنار مسائل سیاسی و اجتماعی شامل می‌شود. و شوری در اصل یک واجب است؛ چرا که یکی از ابزارهای مهم در تأمین حقوق سیاسی، و مشارکت ملت و صاحب‌نظران در امور اجتماع و دولت به شمار می‌آید.

پیروی از قانون و قانونمندی از ویژگی‌های انسان متمدن و مترقی است؛ جامعه امروزی که همراه است با تحولات سریع و ظهور مسائل مستحدثه، انسان را هر چه بیشتر با نیاز به قانون مواجه می‌سازد؛ اما سؤال این است که منبع قانون چیست؟ و قانون‌گذار کیست؟ آنچه مسلم است تأثیر زمان و مکان در وضع قانون می‌باشد. شکی در آن نیست که منبع و شرعشمه قانون و قانون‌گذار خداوند سبحان است که با نزول قرآن و ارسال رسل، قوانینی اساسی برای انسان وضع نموده تا در پرتو آن امر قانون‌گذاری را به اهل شوری بسپارد. آیات قرآن، احادیث نبوی و اتفاق مسلمانان نشان می‌دهد که رسول خدا - پیامبر خاتم - کتاب او آخرین کتاب، و شریعت او خاتم شرایع است، و این قوانینی که در این دین تشریح شده آخرین قوانین الهی هستند. اما با توجه به قاعده شوری جاودانگی را به آیین خود بخشید؛ زیرا مسلمانان با بحار گبر، نظام شوری متناسب با شرایط و اوضاع و احوال جامعه به بررسی نیازمندی‌های خود می‌پردازند و در لوای شریعت اسلام که دارای قوانینی کلی و انعطاف‌پذیر است به قانون‌گذاری می‌پردازند.

در این کتاب با ارائه دلایل متقن از کتاب سنت و نیز دلایل عقلی و بیان دیدگاه‌های صاحب‌نظران برجسته به بررسی جایگاه شوری در تصمیم‌سازی و قانون‌گذاری از دیدگاه اسلام می‌پردازیم و با رویکرد حقوق عمومی در تعالیم اسلامی سعی بر آن است «اولی الامر»ی است، در آیه مبارکه ﴿... أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ...﴾ [نساء/۵۹] و همچنین آیه شریفه ﴿... وَلَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَإِلَى أُولِي الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ...﴾ [نساء/۸۳]، آمده است؛ با ارائه دلایل متقن و بیان دیدگاه‌های نواندیشانه در رابطه با آن، همسنگ با اصطلاحات و تعابیر امروزی تعبیر و تفسیر شود. چنان‌که خواهد آمد بسیاری از علمای

متفکر اسلامی آن را معادل اصطلاح مجلس شوری، قوه مقننه و یا پارلمان تفسیر نموده‌اند. و چون اسلام آیینی است فرازمانی و کارآمد برای تمامی اعصار و پاسخ گوی نیازهای انسان در تمام دوران‌ها، ناگزیر باید قاعده شوری را به کار بست تا با استفاده از آن بتوان برای تمامی نیازهای اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، اقتصادی، و... قوانین مقتضی وضع نمود.

در جمله سؤالات این است که اساساً محدوده قانون شامل چه حوزه‌ای از احکام شریعت و فقه می‌شود؟ آیا هر حکمی را که در شریعت اسلامی بوده است می‌توان به قانون تبدیل کرد؟ قانون در مقام تنظیم روابط موجود در جامعه و بر اساس نیازهای هر دوران به وجود می‌آید، بر این اساس، شوری برای حضور در عرصه قانون‌گذاری باید از ظرفیت لازم برخوردار باشد. آنچه در فقه ما تحت عناوین معاملات، جزائیات، و... آمده است تنها بخشی از نیازهای یک جامعه را در حوزه قانون مرتفع می‌کند. گسترش انواع روابط اقتصادی، اجتماعی، جرایم جدید، و... مسائلی هستند که اقدامات اساسی تم را ایجاب می‌کند. بسیاری از موضوعات مطرح در دنیای امروز از جمله در حوزه تجارت به ندرت مورد بحث‌های فقهی قرار گرفته است. همه این‌ها نیازمند شورایی است تا برای آن قانون‌گذاری کند. طبیعی است شارع مقدس به بیان کلی اصل شوری اکتفا نموده، بدون آوردن قیدی که مانع تطبیق آن در همه زمان‌ها و مکان‌ها شود. تنها کلیت اصل شوری را بیان فرموده و امت را درباره جزئیات و شرایط مناسب با آن، آزاد گذارده است.

إقرآن برأیک رای غیرک و استشر
فالحق لایخفی علی الاثنین
للمرء مرآة تری به وجهه
و یری قفاه بجمع مرآتین
به عقل خود در آمیز عقل دیگر
که حق پنهان نماند بر دو عاقل

به یک آئینه بیند مرد رویش قفا بیند به دو آئینه کامل^۱ در مکتب حقوقی اسلام مبنای عمل قرآن و سنت است و جوامع اسلامی باید در پرتو قوانین آن اداره امور را در دست گیرند. در قرآن انسان‌ها به به‌کارگیری شوری دعوت و ترغیب شده‌اند. از این رو برای وضع قوانین و مقررات در زمینه‌هایی که در منابع اسلامی بدان تصریح نشده، مجمعی تحت عنوان مجلس شوری تشکیل می‌گردد تا احکام و قوانین جدید را از منابع حقوقی استخراج نماید اما شوری تنها یک کار ویژه ندارد. شوری در طول تاریخ از کارکردهای متفاوتی برخوردار بوده که تنها یکی از عمده‌ترین آن‌ها ناظر به تصمیم‌گیری پیرامون مسائل مستحدثه اجتماعی است. که این خود طبعاً در درجه اول یک بازوی حکومتی به ما می‌رسد.

باید گفت که سوزی در اسلام به‌عنوان یک اصل در قرآن مطرح شده است، و می‌تواند با استناد از منابع حقوقی اسلام به‌عنوان یک مرجع قانون‌گذاری در حوزه امور اجتماعی، سیاسی، و... مطرح باشد. شوری در امر قانون‌گذاری، در اسلام چگونه جایگاهی دارد؟ شوری در چه زمینه‌هایی می‌تواند قانون‌گذاری کند؟ نقش شوری در فائز داری در حیات رسول خدا چگونه بوده است؟ در عصر حاضر، با وجود مسائل مستحدثه چه مشروعیتی برای قانون‌گذاری توسط شوری وجود دارد؟ مجلس شوری از چه کسانی تشکیل می‌شود؟ آیا تصمیمات شوری الزام‌آور است؟

در فصل اول به تبیین مفاهیم؛ شامل معنی لغوی و اصطلاحی شوری، مشاور، استشاره، و پیشینه تاریخی و اهمیت و ضرورت موضوع می‌پردازد. در فصل دوم ضمن تبیین و تفسیر آیات ۳۸ شوری ﴿وَأْمُرْهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ﴾ و ۱۵۹ آل عمران ﴿وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ﴾ و نیز نقل

احادیثی از پیامبر اسلام و روایاتی از انمه، جایگاه شوری در قرآن و سنت تشریح شده است. علاوه بر آن آیاتی که به طور غیرمستقیم با شوری ارتباط دارند و همچنین جریان شوری در سیره رسول خدا ﷺ و خلفای راشدین رضی الله عنهم، به ویژه در امور نظامی و سیاسی از جمله جنگ‌های بدر، احد، احزاب، خیبر، و... مورد بررسی قرار گرفته است.

در فصل اول بخش دوم، با ارائه آیات ۵۹ و ۸۳ سوره نساء آیه ۵۹...
 أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ... آیه ۸۳... وَلَوْ رَدُّوهُ
 إِلَى الرَّسُولِ رَأَىٰ الْأَمْرَ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ... آیه ۸۳
 و همچنین احکام سران اعظم و... ضمن بیان دیدگاه‌ها و نظرات علما و
 مفسرین شیعه و سنی راجع به امر الی الامر و این که اهل شوری یا اهل حل
 و عقد چه کسانی هستند و شررها لازم برای آن‌ها چیست؟ و نیز رابطه
 شوری و اجماع، مورد تحلیل و بررسی قرار می‌گیرند. و سرانجام در
 فصل آخر کتاب، با بررسی قوانین شوری، منغیر، منطقه آزاد حقوقی و «ما
 لای نص فیهِ»، زمینه‌های قانون‌گذاری، نظام شوری در نظام سیاسی اسلام
 و...، جایگاه و نقش شوری در امر قانون‌گذاری در اسلام تبیین می‌گردد.